

in tveganj. Preprečevanje akumuliranja nevarnosti in tveganj, ki jih posploši celota, zahteva prej ekološko revolucijo v našem načinu življenja, v naši proizvodnji in potrošnji kot pa zgolj reformno taktiko.

LITERATURA:

David Bolter J. (1984): *Turing's Man. Western Culture in the Computer Age.* The University of North Caroline Press. Chapel Hill.

Schuurman Egbert (1980): *Technology and the Future. A Philosophical Challenge.* Toronto, Wedge Publishing Foundation.

Price Derec J. de Solla (June 1959): »An Ancient Greek Computer«. *Scientific American*.

ANDREJ ULE

Narava in ljudje kot »soigralci« v igri življenja

Začel bom z neko prisposodbo za racionalno odločanje, vzeto iz teorije odločanja. Družboslovcem je najbrž znana »dilema zapornikov«. Poznajo jo različne znanosti, sociologija, psihologija, logika, teorija odločitev itd. Vzemimo, da je preiskovalni sodnik, ki raziskuje neki rop in ima dva osumljenca, postavil obema takšno dilemo: če eden od vaju prizna, da je storil rop, drugi pa ne, potem bo prvi izpuščen, drugi pa obsojen na 10 let. Če priznata oba, potem bosta dobila vsak po pet let zapor, če pa ne prizna nobeden, potem dobita vsak po eno leto (zaradi vpletenosti v druga manjša kazniva dejanja). Kaj je najpametneje storiti za obadva? Pri tem sta oba osumljenca ločena drug od drugega, tako da ne moreta vedeti, kaj je storil ali namerava storiti drugi.

Bistvo tega na pogled preprostega problema je, da mora vsakdo od osumljencev računati z drugim, čeprav njegovega odgovora dejansko ne pozna, torej upoštevata drug drugega tudi brez neposredne interakcije. Seveda bi bilo za posameznika najbolj ugodno, če bi sam priznal rop, drugi pa ga ne. Saj bi bil v tem primeru izpuščen. Toda tega ne moreta vedeti. Če bi oba ravnala tako, potem bi dobila vsak po pet let zapor. Toda, če zapornik ne prizna, potem spet ne more z gotovostjo računati na to, da tudi drugi ne bo priznal in da bosta dobila vsak po eno leto zapor. Lahko se namreč zgodi, da drugi zapornik prizna. V tem primeru bi prvi zapornik dobil najvišjo kazen, drugi pa bi bil izpuščen. Nekatere matematične in logične analize tega problema kažejo, da je najbolj pametna odločitev za posameznika, da krivdo prizna. Metoda določanja maksimuma dobička in minimuma izgub, kot jo pozna teorija iger, pokaže, da imata oba akterja skupaj pri takšni odločitvi še največ koristi in najmanj izgub. Dejansko policija velikokrat nastavi osumljencem takšne in podobne zanke in zares se pogostokrat zgodi, da oba osumljenca priznata krivdo.

Ta situacija se da lahko posplošiti tudi na več udeležencev, vsak s svojo preferenco in s svojimi domnevami o vedenju preostalih udeležencev, pri čemer se rezultati vsakokratnih odločitev različno gravirajo, pač glede na stopnjo sodelova-

nja oz. sozvočja v odločitvah udeležencev. Dejansko se v takšnih situacijah skriva velik del človeške racionalnosti in presojah, vrednotenju in zlasti v odločanju in delovanju. V njih se kaže tudi družbena vez akterjev, in sicer celo tedaj, če predpostavimo »egoizem« vsakega od njih. Tudi v tem primeru (in morda zato) je »priznanje« za oba akterja boljša strategija kot »nepriznanje« (minimum-maksimum metoda za presojo alternativ daje tudi najvišje vrednosti), torej je za posameznika prav upoštevanje podobne presoje drugega, kot jo ima on sam, najbolj koristno.

Temelj te racionalnosti je prepričanje, da je drugi vsaj potencialni subjekt, ki je do mene v podobnem odnosu, kot sem jaz do njega. Zato svojih dejanj ne morem početi neodvisno od njega, drugi lahko ustrezno racionalno »odgovori« na moja dejanja. Zato zapornikova dilema ni le *dilema odločitve*, temveč tudi *odnosna dilema*.

Dilemo zapornika lahko prenesemo tudi na področje »pozitivnih« dejanj in odločitev ali pa dejanj, ki dopuščajo vsakovrstno mešanje pozitivnih in negativnih dejanj, ocen, vrednot. Računalniške simulacije različnih situacij te vrste so pokazale, da so najbolj racionalne (s stališča maksimalnosti dobička in minimalnosti izgub) tiste izbire in odločitve, ki so najbolj daljnoročne oz. principialne. Vendar se ta racionalnost lahko izkaže šele dolgoročno. Na žalost pa smo ljudje »kratkoročna« bitja, tj., naša povprečna življenja ne dosežejo vedno tiste dobe, ki je statistično gledano nujna za to, da se določene odločitve izkažejo za najbolj racionalne. Tako pač segamo po neprincipialnih in pogosto neracionalnih odločitvah in dejanjih, upajoč, da bomo potegnili »daljši konec«. Pomen racionalnosti »na dolgi rok« se še poveča, če so udeleženci v dejanski medsebojni zvezi, v komunikaciji, in če sodelujejo v skupnih dejanjih.

Vendar pa principialnost v vrednotenjih, ocenah, izbirah, dejanjih obstaja le tedej, če ljudje priznavamo tako sebi kot svojim partnerjem v »igri življenja« vlogo dejanskega ali potencialnega subjekta, ki nam lahko parira s svojimi odločitvami in dejanji na isti ravni. Podobno velja za racionalnost »na dolgi rok«. Nesmiselno je npr. lastniku sužnjev, fevdalcu, kapitalistu ipd. biti principialen in racionalen na dolgi rok, če pa živi od kratkoročnega izkoriščanja njihove delovne sile in če se mu ti ne morejo učinkovito upreti in ga pripraviti k resnemu upoštevanju svojih hotenj in mogočih odločitev. Kant je v svojih dveh »moraličnih imperativih« abstraktno formuliral prav ta pogoj: »Deluj tako, da je premisa tvojih dejanj lahko splošni zakon« in »Človek naj ti bo vedno cilj in nikoli sredstvo.«

Oba imperativa sta medsebojno povezana, prvi pogojuje drugega in obratno. To pomeni, da človek, ki druge ljudi nima za enakopravne, ki jih ne priznava za partnerje na isti ravni delovanja, kot deluje in razmišlja on sam, ne more delovati principialno in moralično, torej po Kantu, tudi ne svobodno. Tedaj tudi ni subjekt svojih dejanj, temveč kvečjemu njihov »pobudnik«. Primer z dilemo zapornika in njena posplošitev pa nam povesta, da celo za individualno racionalnost, navezano na princip koristi (minimum-maksimum metoda), velja za najbolj racionalno delovanje »po principih«, ki soljudi ne obravnava zgolj kot neenakopravna sredstva svojih hotenj in namer, temveč kot potencialne partnerje, soakterje, ki se lahko vmešajo »v igro« na isti ravni interakcije.

Ta nekoliko dolgi uvod naj bo ekspozicija mojega problema, ki je tako filozofsko načelen kot praktičen problem. Gre za problem interakcije človek-narava (oz. »človeškega početja« in »odgovorov narave« nanj), kar je osnovna točka razpravljanj o ekologiji. Če želimo omenjeno interakcijo dvigniti na refleksivno raven, torej na raven principa, ki zavezuje subjekte k dolgoročno racionalnim odloči-

tvam, potem sledeč prejšnjim razmišljanjem to lahko storimo le tako, da »narava«, na katero ljudje delujemo, za nas ni le »objekt«, ki je zgolj energija-snov naših dejanj, dela, temveč tudi *enakopraven »soigralec«*, drugi »subjekt«, ki lahko s svoje strani odgovori *na isti ravni dejavnosti in odnosov*, kot jo poznamo sami. To pa seveda nikakor ni enostavna premisa. Težava je v tem, da te premise ne smemo jemati zgolj v modusu »kot da je tako« (kot da je narava naš enakopravni partner v igri), temveč zares. T. j., če sami jemljemo svoje principe (npr. principe ekološke zavesti) resno, potem moramo tudi naravo kot partnerja vzeti enako resno, sicer pademo pod raven lastnega principa oz. namesto resnično daljnoročne racionalnosti jemljemo kakšno »manj dolgoročno racionalnost«, ki pa da kratkoročno navidez (zlasti za nas) bolj ugodne rezultate.

Toda kako naj priznamo naravi tak ontološki status, kot ga terja ekološko dolgoročna racionalnost? Saj se vsa naša zahodna miselna in kulturna tradicija upira temu, da bi izvenčloveški naravi podelili enak ontološki status, kot ga dajemo ljudem. Zlasti novoveška znanost in ideologije temeljijo na ideji ostre delitve interakcije človek-narava, na človeku kot subjektu dejanj (dela) in naravi kot (pasivnem) objektu dejanj. In narava kot objekt načelno ne more postati subjekt. Po tej predstavi lahko ljudje do narave zavzemamo le »instrumentalen« odnos, odnos cilj – sredstvo, kjer cilje izbiramo sami in sredstva vezemo le na cilje in objektivne možnosti uresničitve ciljev, ne pa nemara na to, kaj o tem »meni« ali kaj ob tem »trpi« tista stvarnost, ki je objekt dejanj. To je prav tista racionalnost, ki je suboptimalna glede na situacijo zaporniške dileme, glede na obvezujočo dolgoročno racionalnost ipd.

Negativne, usodne, predvsem pa dolgoročne, globalne in daljnosežne negativne posledice prakse zožene racionalnosti, vezane zgolj na cilj-sredstvo in ob delitvi subjekt-objekt (človek-narava), nam dokazujejo, da je s to racionalnostjo nekaj hudo narobe, da je v bistvu zgrešena. Tu ni druge koherentne alternative kot prehod k »principialni« racionalnosti, ki nikogar in ničesar, kar prihaja s sfero človekovih dejanj, niti t. i. zunajčloveške narave, ne jemlje le za objekt dejavnosti, temveč računa z njim kot s sestavino potencialnega naravnega subjekta, ki je z nami v neomejeni interakciji. Ta interakcija je tako fizična (osnovna, energetska) kot tudi informacijska. To pomeni, da v tem odnosu narava ni le vir informacij za ljudi, temveč smo tudi ljudje z vso svojo družbeno in zgodovinsko dejavnostjo vir informacij za naravo.

Seveda je le naivna predstava, da je narava »drugi človek« ali celo »višji človek« (to je antropomorfna percepcija narave, kot jo poznamo v animizmu, mitologijah, religijah ipd.), vendar lahko razumno domnevamo, da naravni svet, v katerem ljudje živimo, pozna lastne »dolgoročne« in globalne reakcije na človekova dejanja, ki celo ob tragičnih in katastrofalnih učinkih za ljudi lahko zagotovijo reprodukcijo življenja (ohranitev dosežene ravni megaentropije, organizacije snovi-energije-informacij). Ta dolgoročnost in globalnost prav lahko presegata vse, kar si danes zamišljamo ljudje v svojih znanostih in kar nam je izkustveno dostopno. To pomeni, da se ne srečujemo le z nekakšnim slepim naravnim avtomatizmom, temveč z »naravno racionalnim« reagiranjem, ki lahko presega tudi »dobo človeštva«. To moramo ljudje upoštevati v naših »igrah z naravo« v igri življenja.

Kolikor globlje ljudje segamo v procese narave, v njeno snovno-energetsko-informacijsko povezanost, toliko bolj dolgoročni, daljnosežni in globalni so učinki človeških dejanj in produktov. To pomeni, da bo toliko bolj prihajala do izraza tudi »povratna« dolgoročna, daljnosežna in globalna reakcija naravnega sveta na te človekove izzive. Toliko manj torej lahko shajamo s poenostavljenim odnosom

subjekt-objekt in z ozko instrumentalno racionalnostjo, nedostopno principialnosti v delovanju. Ekološka kriza, ki jo doživljamo po vsem svetu v zadnjih desetletjih, ni nekaj povsem novega, saj so se ekološke katastrofe dogajale že prej (npr. nastajanje puščav, ki je napredovalo po eksponentni krivulji in je uničilo celotne civilizacije). Vendar pa so raven osveščenosti ljudi o ekoloških učinkih tehničnih posegov v naravo, družbene organiziranosti in sofistifikacije dela, ravni informacijskih procesov šele danes tolikšne, da lahko ugotovimo in upoštevamo ekološke posledice svojevoljnih odločitev in dejanj posameznikov, skupin, družb in vsega človeštva.

Zato je mogoče in tudi treba razviti nov odnos ljudi do narave, ki bo vključil naravo kot enakopravnega soigralca v igri življenja. Čeprav verjetno naravi ne moremo pripisati zavesti in s tem subjektivnosti na človeški način, pa se moramo zavedati tega, da smo tudi ljudje del narave, na katero delujemo. Torej lahko ljudje sami igramo tudi »vlogo narave« v igri življenja. Pravzaprav to ni le »analogija« k dejanski subjektivnosti narave, temveč skozi ljudi v resnici pride narava do svoje subjektivne vloge v igri. Kolikor bolj se bomo ljudje naučili racionalno igrati tako »svojo« vlogo kot tudi »vlogo narave«, tj., kolikor bolj principialno in odgovorno bomo razreševali odnosno dilemo odločanja v tej igri, toliko bolj zavestno in globalno racionalno bo človeško početje v odnosu do lastne in zunajčloveške narave.

Moramo se naučiti upoštevati dolgoročne, globalne in daljnosežne reakcije naravnega sveta na človekov družbenozgodovinski svet in te reakcije razumeti kot racionalne s stališča ohranitve živega sveta. Celo več, razumeti jih moramo kot izraze principialnih, odgovornih dejanj narave kot enakopravnega partnerja v igri življenja. Lahko sicer spekuliramo o tem, kaj ustreza tej vlogi subjekta na strani narave, vendar to ni ključnega pomena. Pomemben je naš odnos do narave ne le kot do »okolja«, temveč kot do partnerja v življenju.

Kako bi lahko opisali »dilemo zapornika« v igri človek-narava? Morda bi jo lahko takole opisali: Če človek upošteva le svoje koristi, ne pa tudi škodo in koristi narave, v kateri živi, potem »ne prizna« odgovornosti za svoja početja. V tem primeru dobi najvišjo kazen (če narava »prizna« svojo odgovornost in ravna v skladu z njo, tj., narava lahko zaradi obrambe življenja uniči človekov svet). Če obratno narava »neracionalno« s kakšno katastrofo uniči ali močno škodi človeku, potem seveda škodi tudi sama sebi (uniči do sedaj najbolj zapleten plod evolucije). Če nobeden od partnerjev »ne prizna« svoje odgovornosti in če vsakdo samo egoistično odreagira na akcije partnerja, potem se zapleteta v podobne nevarnosti in katastrofe, morda nekoliko blažje kot prej (ustvari se nekakšno ravnotežje strahu, k temu morda teži sedanji industrijski svet). In končno, če oba partnerja ravnata odgovorno (principialno), potem izgubita oba skupaj najmanj in dobita največ. Res pa je, da se mora človeštvo tedaj odreči želji po popolnem obvladanju narave, po svojevoljnem poseganju vanjo zaradi svojih koristi ipd.

Racionalen razmislek v tej situaciji bi pokazal, da je (zlasti dolgoročno gledano) najbolje ravnati odgovorno in računati s tem, da bo tako ravnala tudi narava. Računamo torej z naravo kot racionalnim partnerjem v igri življenja. Seveda ljudem nič ne jamči, da se ne bo partner nemara obnašal neracionalno (ali se nam to le zdi) in npr. v kakšni neobvladljivi naravni katastrofi, v širjenju neznanih bolezni celo uničil človeštvo. Vendar je to manj verjetno, kot pa da bi izgubili igro zaradi lastnih neracionalnih početij.

To je seveda načelen teoretski razmislek, principialen in racionalen obenem. Dejal sem, da je tudi praktičen, vendar moramo praktičnost tudi zopet razumeti

kot »racionalno prakso, dostopno principialnemu razsojanju«, ne kot pragmatizem omejenih koristi. Pri načrtovanju kakšnega novega posega v naravo (npr. postavitev nove termoelektrarne, novega jezua ipd.) moramo npr. upoštevati celostnost novega posega, to nepovratnih in dolgoročnih posledic za okolje in presoditi morebitno škodo, ekonomske stroške, učinke posega na zdravje vsega živega sveta in na stabilnost fizičnega okolja in to primerjati s koristmi, ki jih ljudem in okolju prinaša ta poseg. Če se izkaže, da so koristi kratkoročne, negativne posledice pa dolgoročne in daljnosežne, potem se je treba pač v imenu racionalnosti in ekološke principialnosti temu posegu odreči. Ta sicer preprosta logika se le težko uveljavi, ker ji nasprotujejo »kratkoročni« interesi, ki se maskirajo v dolgoročne, nujne ipd., in tudi dejstvo, da je velikokrat težko pravilno presoditi razmerje pozitivnih in negativnih učinkov na živi svet ipd. Vendar pa te ovire ne zmanjšajo veljavnosti takšne presoje in ne opravičujejo njenega opuščanja.

IVAN CIFRIĆ

Mir z naravo kot temelj družbenega razvoja

1. Uvodna opomba

Pri celovitem proučevanju ekološke zavesti izhaja del rezultatov iz postopka, s katerim smo hoteli v družbenoekološkem »prostoru« preveriti obstoj bolj ali manj celovitih konceptov v zavesti vprašanih. V teoretskem smislu smo predpostavili tri pojmovanja: antropocentrično, naturalistično in tehnicistično, ki smo jih operacionalizirali v devetnajst trditev. Antropocentrizem je pojmovan kot človekovo gospodarjenje nad naravo in kot uporaba vseh sredstev, zlasti tehnike, za njeno izkoriščanje. Naturalizem je pojmovan kot človekovo podrejanje zakonom narave, kot omejevanje njegovega delovanja v določene okvire, tehnicizem pa kot človekovo podrejanje zahtevam tehnike – njenemu razvoju in odvisnosti od nje. V tem prispevku sporočamo nekatere predhodne rezultate, ki utegnejo biti zanimivi za razpravo o strukturi mišljenja in naravnosti prebivalcev glede družbenega razvoja.

V tem prispevku bomo pokazali naslednje: 1. strukturo percepcije posameznih trditev in njeno hierarhijo; 2. povezanost med trditvami na podlagi ekstrahiranja posameznih sestavin oziroma razsežnosti; 3. medsebojno povezanost ali neodvisnost posameznih razsežnosti. Posebno vprašanje je seveda delovanje spremenljivk in celovitosti postopka. Zaradi omejenega prostora bomo lahko navedli samo najpomembnejše rezultate in spoznanja.¹

¹ Raziskovanje je bilo opravljeno v Socialistični republiki Hrvatski jeseni 1988 z anketo na vzorcu 2714 anketirancev različnih starosti, poklicev, zaposlitve, izobrazbe, veroizpovedi, krajev bivanja, položaja v delitvi dela itd. Vprašanja so bila izoblikovana po Lickertovi lestvici (številčna lestvica od 1 do 5), rezultati pa obdelani na SRCU. Za ta prispevek smo izračunali povprečne vrednosti (x) in komponentno analizo, da bi tako lahko ugotovili latentno strukturo mišljenja. Komponentno analizo smo naredili po KG merilu, tako da smo ekstrahirali 4 glavne sestavine, ki pojsnjujejo 41,45% skupne variance. Te sestavine smo spremenili (z uporabo ortooblique transformacije) v prečne latentne pozicije, da smo